

РЕЦЕНЗІЇ

Юрій Барабаш

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
проректор з навчальної роботи
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ПРО ОБРИСИ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ПРАВОВОГО ПЛЮРАЛІЗМУ

Цього року вийшла друком праця вітчизняного конституціоналіста, доктора юридичних наук, професора М. Савчина “Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму”¹, присвячена проблемам розвитку сучасного конституціоналізму. Він є знаним автором із проблематики конституційного права, має не тільки науковий, а й практичний досвід у сфері конституційного правозастосування.

Рецензована праця акцентує увагу на необхідності аналізу сучасних проблем правотворення і державотворення через доктрину конституціоналізму, яка “доволі тривалий період часу <...> для конституційного права України була своєрідним табу” (с. 16).

Праця розпочинається з аналізу особливостей методології досліджень у сфері публічного права. Така методологія, на думку М. Савчина, має здійснюватися на засадах антропологізму, пізнаваності, об’єктивності, поєднання верифікації та фальсифікації (згідно з К. Поппером та І. Лакатосем), міждисциплінарності. Науковець розглядає зазначену проблематику інноваційно як із точки зору вертикальної, так і горизонтальної структури конституційного права.

Традиційно вертикальна структура конституційного права розкривається М. Савчиним через характеристику засобів обмеження влади правом, а горизонтальна – через визначення юридичних критеріїв втручання держави у приватну автономію та забезпечення рівності й еквівалентності у приватноправових відносинах.

У першому розділі висвітлюються засади досліджень у публічному праві у контексті правового плюралізму та співвідношення міжнарод-

¹ Рецензія на книгу: М. Савчин, *Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія* (РІК-У 2018).

Юрій Барабаш

ного й конституційного права, що має особливе значення для процесів інтеграції та глобалізації у праві.

Стверджується, що зближення національних конституційних традицій має характер горизонтальних зв'язків і зумовлене конкуренцією між судовими юрисдикціями національних та наднаціональних установ. Взаємодія між політичними інститутами часто має конфліктний характер, що спричинює застосування тривалих за часом і громіздких процедур забезпечення балансу інтересів. Цю проблематику автор намагається розкрити через призму конституційної ідентичності України.

Як видно із другого розділу монографії, здобуття Україною незалежності, Революція Гідності є головними подіями, які утверджують європейську ідентичність конституційної системи держави. Дуже важливими є роздуми автора про континуїтет, зокрема про правовий, державний і територіальний аспекти особливо у світлі акту агресії Російської Федерації проти України. Окрему увагу приділено проблемам здійснення та впровадження конституційної реформи.

У цьому контексті проаналізовано явища глобалізації права та континуїтету. Зазначається, що для ствердження конституційної ідентичності України важливу роль відіграє співвідношення національної конституційної традиції та глобального права, яке народжується. Конституційну традицію становлять соціальні цінності, щодо яких у суспільстві сформувався консенсус і щодо яких еліта суспільства впроваджує певні політичні заходи, спрямовані на забезпечення її безперервності. Водночас конституційна традиція України тісно пов'язана із проблемою континуїтету і дисконтинуїтету, на яку впливає тривалий суспільний дискурс між авторитаризмом і демократією.

Автор звертає увагу на природу надзвичайних засобів захисту конституції, зважаючи на конфлікт між Україною та Російською Федерацією. Захист конституційних цінностей в умовах проксі-війни, загроз життєздатності нації, суверенітету і територіальній цілісності України, на думку М. Савчина, набуває особливого характеру. Вирішення цієї проблеми загалом полягає не у вжитті певних надзвичайних заходів, а радше у цілісному функціонуванні конституційної системи, інститути і процедури якої мають синергетичний ефект для попередження та подолання негативних загроз правам людини, суверенітету і територіальній цілісності України. Тут також у нагоді цілком придатний досвід зарубіжних країн у функціонуванні інститутів та процедур захисту конституційного порядку.

У монографії наголошується на неповноті правового регулювання екстраординарних режимів правового захисту воєнного стану. Зокрема, пропонується врегулювати правовий режим стану війни, який М. Савчин пов'язує із відносинами щодо оголошення війни, укладення миру,

поновлення територіальної цілісності України та забезпечення конституційного порядку у разі масових заворушень у сусідніх країнах, які можуть потенційно загрожувати правам українських громадян, суверенітету і територіальній цілісності України. Цілком слушно наголошується, що правове регулювання правових режимів воєнного і надзвичайного стану обмежується, власне, переліком повноважень відповідних інститутів влади без належного регулювання організації їхньої діяльності та деталізації алгоритму їхніх дій через відповідні процедури.

Три розділи праці присвячені природі конституційної юрисдикції та забезпеченню єдності судової практики. Один із них розкриває особливості правового захисту та інтерпретації конституції у діяльності конституційної юстиції, а два інших – взаємодію конституційної і загальної судової юрисдикції та забезпечення єдності судової практики, зокрема через призму практики Європейського суду з прав людини та зарубіжної конституційної юрисдикції.

Автор слушно робить висновок, що виправданням судового активізму є ефективне поновлення порушених конституційних прав і свобод та забезпечення справедливого відшкодування заподіяної шкоди неконституційними актами органів публічної влади. За таких умов балансування між конституційними цінностями спирається на фундаментальне конституційне рішення – захист людської гідності та забезпечення вільного розвитку індивіда. Відповідно до вимог верховенства права конституційний суд має неухильно додержуватися своєї юриспруденції, що впливає із засад справедливості та правової визначеності. Водночас суспільне життя відзначається динамікою, і конституційний суд не може стояти осторонь від цих процесів, що може стати причиною перегляду ним своєї юриспруденції.

У цьому напрямі на судах лежить важлива місія – захищати права людини й основоположні свободи, що є головним обов'язком конституційної держави. Згідно із засадою правової визначеності та передбачуваності права суди мають формувати єдині орієнтири і підходи при вирішенні справ, щоб приватні особи могли планувати і передбачати наслідки своєї діяльності та захищати свої права всіма засобами, що не суперечать закону, зокрема і в судах. М. Савчин наголошує, що єдині підходи у вирішенні справ судами ґрунтуються на фундаментальних правових цінностях і принципах, які пронизують усю національну правову систему і є фундаментом законодавства, адміністративної та судової практики.

Обов'язок захисту державою основних прав із точки зору верховенства права, на думку автора рецензованої монографії, визначається через пряму дію положень конституції та її горизонтального ефекту. Пряма дія конституції зобов'язує суди застосовувати її положення і за-

Юрій Барабаш

хищати права та свободи людини як безпосередньо діюче право навіть у випадку відсутності закону, який ухвалено на конкретизацію і деталізацію конституційних положень. Горизонтальний ефект конституції поширюється на приватноправову сферу і зумовлює певний мінімальний стандарт якості правових процедур забезпечення стабільності і додержання зобов'язань між контрагентами у правочинах та вимоги належної правової процедури під час вирішення цивільно-правових чи господарсько-правових спорів. Це є новелою для вітчизняного правознавства, що має враховуватися судами при правозастосуванні, невід'ємним елементом якого є також інтерпретація принципів і норм права.

У монографії приділено увагу проблемі запровадження преюдиціального запиту у системі судів загальної юрисдикції у разі, якщо під час правозастосування існує неоднозначна практика або виникає проблема, пов'язана із новим правовим регулюванням. Водночас авторіві праці не завадило б цю проблематику розглянути через призму зразкових і типових справ у судочинстві, хоча слід усвідомлювати, що останні не є тотожними процедури преюдиціального запиту.

Окремий розділ дослідження приділено проблематиці прав людини, визначенню їх сутнісного змісту у конституційному правопорядку. Сутнісний зміст прав людини та їх конституційне регулювання розглядається автором через призму визнання гідності людини як фундаментальної цінності, яка має вирішальне значення для ухвалення рішення державою у формі актів законодавства, управління чи правосуддя. На основі цього зроблено висновок, що забороняється таке втручання у здійснення суверенного вибору особою, якщо це суперечить однопорядковому інтересу чи інтересу вищого порядку відповідно до засад пропорційності.

Юридична формалізація прав людини втілюється переважно у вигляді втручання у приватну автономію особи і пов'язана, як правило, з межами їх здійснення. У праці проаналізовано принцип пропорційності у контексті втручання у приватну автономію, що визначає межі допустимої діяльності держави у демократичному суспільстві. Водночас більшої уваги у подальшому слід приділити проблемі балансування між конституційними принципами і цінностями та правами людини, що сьогодні також розглядається як важлива складова визначення меж здійснення прав людини. Важливо те, що автор приділив увагу деяким аспектам запровадження конституційної скарги та розкрив окремі аспекти критеріїв її прийнятності.

Акцентовано увагу на тому, що нині йде суперечливий процес становлення світового суспільства, яке має сформулювати нову якість соціальної солідарності у вигляді світового громадянського суспільства. Саме у такій площині, як правило, розвивається конституціоналізм як

система інститутів, правил і процедур із забезпечення функціонування обмеженої влади та механізму захисту прав людини. Оскільки йдеться про двосторонній процес – конституційний та міжнародний механізми становлення глобального права, то, на думку М. Савчина, ним має стати світовий конституціоналізм. Важливою є спільна діяльність у суспільстві, спрямована на формування консенсусу щодо змісту фундаментальних цінностей, на основі чого будуються глобальні інститути, правила та процедури, які забезпечуватимуть гідність людини, свободу, демократію та верховенство права на глобальному рівні.

Таким чином, автор розглядає процес творення права не лише у межах вертикальної структури побудови влади, а й у ролі творців права невідчужених агентів – інститутів громадянського суспільства, транснаціональних корпорацій, через медіацію, третейський арбітраж тощо. Це дало підстави науковцеві запропонувати концепцію мережево-центричної влади, яка поєднує у собі вертикальні та горизонтальні зв'язки. Зазначається, що “мережева публічна влада за своєю природою спирається на суспільство і побудована на засадах деконцентрації владних повноважень, субсидіарності, деліберативної демократії, репрезентації та узгодженні інтересів політичних акторів, взаємопов'язаності (когерентності) владних рішень” (с. 348). Це змінює акценти у дослідженні проблем організації публічної влади, сучасних процесів інтеграції, зближенні, уніфікації та фрагментації у праві.

Також дуже важливим здається висновок автора про те, що “доктрина верховенства права пронизує весь конституційний устрій держави”, на підставі чого про природу конституції стверджується як про “певну спільну діяльність у суспільстві щодо формулювання, відтворення та доповнення правил і процедур” (с. 380). Й останні, згідно із М. Савчиним, не є формальними і беззмістовними, оскільки просякнуті конституційними цінностями – гідністю людини, свободою, рівністю, демократією – та мають пронизувати відносини між державою та приватною особою, встановлюючи обмежене правління.

Наостанок хотілося б зазначити про деякі моменти. Автор поставив перед собою досить амбітні цілі – продемонструвати цілісну палітру сучасного конституціоналізму крізь призму проблематики конституційної ідентичності та конституційної аксіології. Однак у багатьох місцях, після прочитання відповідного підрозділу, залишилося відчуття недомовленості. При цьому, усвідомлюючи інтелектуальний потенціал автора, чітко розумієш, що той чи інший матеріал міг бути розкритий набагато глибше та детальніше.

Все роз'яснилося і стало на місця під час особистого спілкування із М. Савчиним у процесі рецензування монографії. Завданням дослідження було не тільки і не стільки зробити теоретичний курс сучасного

Юрій Барабаш

конституціоналізму, як означити для наукового пошуку нові, нетрадиційні напрями досліджень, які частково вже давно перебувають у полі зору західних конституціоналістів, незважаючи на те, що залишаються непоміченими вітчизняною академічною наукою. У контексті цього пригадалася праця мого Вчителя, академіка права Ю. Тодики “Конституційне право України: галузь права, наука, навчальна дисципліна”¹ та той вплив, який вона спричинила на вибір тематики наукової розвідки у багатьох науковців.

Дослідження М. Савчина є важливим науковим здобутком і внеском у розвиток вітчизняного конституціоналізму. Дослідник зробив низку висновків, рекомендацій та прогностичних положень, які дають змогу глибше приникнути у сьогочасні тенденції розвитку сучасного конституціоналізму – конституційні цінності, взаємодії національних правопорядків із міжнародним правом та наднаціональними правопорядками.

Монографія М. Савчина “Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму” буде корисною для всіх, хто цікавиться конституційним правом та розуміє його важливість для утвердження верховенства права і демократії.

Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. – Ужгород: РІК-У, 2018. – 440 с.

Монографія присвячена сучасним тенденціям глобалізації конституційного права, ключову роль в чому відіграє запозичення та обмін найкращим досвідом захисту прав людини на інституціональному та процедурному рівнях. Розкрито основні методологічні аспекти розвитку сучасного конституційного права у контексті конституційної ідентичності, глобалізації та правового плюралізму. З точки зору основоположних цінностей і принципів розглядається зміщення акцентів у діяльності публічної влади та засад взаємодії між державами на міждержавному та наднаціональному рівнях. Порівнюються сучасні моделі захисту конституції, зокрема, в умовах життєвих загроз нації, проаналізовано проблеми забезпечення єдності судової практики, трансформації суверенітету держави та організації публічної влади на мереживо-центричних засадах.

Видання адресоване науковцям, викладачам і студентам юридичних факультетів, фахівцям у галузі публічного урядування, політологам, соціологам, а також практикуючим юристам, експертам та працівникам органів публічної влади, незалежних установ та агенцій, які здійснюють окремі функції публічної влади.

www.pravoua.com.ua

¹ Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина: учеб. пособие / Ю. Н. Тодыка; Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого, Акад. прав. наук Украины. – Харьков: Фолио-Райдер, 1998. – 292 с.